

DİNİ İNANÇ VE UNSURLARIN MALAZGİRT ZAFERİ'NDEKİ ROLÜ

Zikrullah MUHAMMEDİ*

Özet

İslam tarihi boyunca müslümanlar arasında, özellikle de İranlılar ve Türkler arasında büyük iftihar vesilesi olan önemli olaylardan biri “Malazgirt Meydan Muharebesi”dir. Bu muharebe, 463/1071 yılında Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan ile Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes arasında gerçekleşmiş ve Alparslan’ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu olayın önemi ve bu savaşın iki farklı dünya -Hristiyan dünyası ile İslam dünyası- üzerindeki uzun ya da kısa siyasi, toplumsal, ekonomik, kültürel, dini sonuçları ve etkileri; geçmişte ve günümüzde birçok tarihinin dikkatinin Malazgirt Savaşı’na yönelmesine sebebiyet vermiştir. Romanos’un yenilmesi ve Alparslan’ın zafer elde etmesinde hangi faktör ya da faktörlerin etkili olduğuna dair çeşitli yorumlar yapılmıştır. Gerçekten de birincil kaynakların ve sonraki araştırmacıların belirttiği hiçbir faktör göz ardı edilemez ya da onlara yanlıştır denilemez. Bu makalenin temel varsayımı; dini itikatların ve manevi unsurların, Büyük Selçuklu Devleti’nin savaşı kazanmasında sıradan bir faktör olmadığı, aksine zaferin kazanılmasındaki en esaslı ve en mühim faktörü olduğudur.

Anahtar kelimeler: Alparslan, Romanos Diogenes, Malazgirt Meydan Muharebesi, dini inançlar ve manevi unsurlar (iman, cihat, şahadet vb.).

Abstract

THE ROLES OF RELIGIOUS BELIEFS AND MOTIFS IN THE MANZIKERT BATTLE

The Battle of Manzikert was fought between Alparslan, Sultan of the Great Seljuq Empire, and Romanos IV Diogenes, Emperor of Byzantine Empire, in 463/1071, and resulted in victory of Alparslan. The importance of this event and short- or long-term political, social, economic, cultural and religious outcomes led many historians to turn their attention to this battle. There have been various interpretations and suggestions as to which many factors caused the defeat of Romanos. The main suggestion of this article is that religious beliefs and spiritual factors are not ordinary factors for the victory of the Great Seljuq Empire, on the contrary, that they are the most essential and important factors for this victory.

Key words: Alparslan, Romanos Diogenes, Battle of Manzikert, Religious Beliefs, Spiritual Factors (faith, jihad, martyrdom, testimony etc.).

* Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İmam Humeynî Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; zkmohammadi@yahoo.com.

Giriş

Asıl konuya girmeden önce, ana konuyla doğrudan bağlantılı olan birkaç temel soru ve onlara verilen kısa cevaplarla başlamamız yerinde olacaktır. Verilen bu cevaplar, makalenin asıl hedefinin anlaşılmasında daha etkili olacaktır.

- a. Birinci soru: Böyle bir araştırmanın ele alınmasına neden gerek duyulmuştur?

Malazgirt Meydan Muharebesi'yle ilgili her ne kadar birincil kaynaklarda özet ya da ayrıntılı bilgiler mevcut ve son dönem yazar ve araştırmacıları tarafından çok sayıda eser yazılmış olsa da, dinî ve manevî unsurlar özel olarak günümüz Müslüman ve Müslüman olmayan (Bizans, Hıristiyan, Ermeni vs.) tarihçi ve araştırmacılar tarafından araştırma konusu edilmemiştir¹. Yani İslam dışı kaynaklar, genellikle olaya siyasî, askerî ve coğrafi açılarından bakmış; din ve maneviyattan hiç söz etmemişlerdir². Bu sebepten yukarıdaki konu dikkate

¹ Müslüman olmayan tarihçilerin, eserlerinde Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların zaferi elde etmesinde rol oynayan dinî unsurlara yer vermemelerinin sebebinin; genel olarak İslam dünyasının, özel olarak da Alparslan'ın ordusunun durumu ile ilgili bilgilerin az olması, doğunun özellikle Türklerin ruhaniyetini tanımamaları, genellikle maddî ve dünyevî bir bakış açısına sahip olmaları ve zaferi de bunun neticesi olarak görmeleri gibi âmillerden dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Onlarda maalesef olgunun dinî yönüyle ilgili kayda değer bilgiler yoktur. Bu sebepten mecburen sadece İslamî kaynaklara dayanılmıştır. Elbette şunu da belirtmeliyiz ki, İslamî kaynaklarda geniş ve değerli bilgiler olmasına rağmen yine orada yer alan okuyucunun zihnini karıştıran mübalağalı ve ön yargılı rivayetler de vardır ve bunlardan kaçınmak gerekir. Cahen'in makalesinin içeriği ve özellikle de elde ettiği sonuçlar bizim görüşlerimizi destekler niteliktedir (Claude Cahen, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, 17 (1972), s. 100).

² Devrin Bizans tarihçilerinin çoğu özellikle Zonaras ve Bryennios, Bizans'ın hezimet uğramasının asıl sebebinin, Peçeneklerin Sultan Alparslan'a katılması, ihanet ya da ihtiyat kuvvetleri kumandanı Andronikos'un tehlikeyi sezerek gereksiz bir aceleyle geri çekilmesi gibi âmillerde aradılar. Sadece Bizans sarayının meşhur filozof ve tarihçisi Psellos, Romanos Diogenes'in kabiliyetsizliğiyle ilgili söz söylemiştir (İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt Meydan Muharebesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sayı 98-99 (Temmuz-Ağustos 1970), s. 215). Aynı şekilde Alexis Savvides, Malazgirt Savaşı'nda Alparslan'ın zaferinin ve Romanos Diogenes'in yenilgisinin asıl unsuru olarak Alparslan'ın taktiklerinin üstün olmasında ve o dönemdeki askerî taktiklerden istifade etmesinde ve Romanos'un bunlardan habersiz olmasında görüyor (Alexis G. K. Savvidis, "Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Bizans", çev. Esin Ozansoy, *Tarih Dergisi*, sayı 35 (1994), s. 307). Laurent ve Mateos gibi tarihçiler de yenilginin sebeplerini Uzlarda aramakta ve bu grubun kaçmasının Selçukluların güçlenmesine, Bizans'ın ise zayıflamasına sebebiyet verdiğini söylemektedir-

alındığında bu makalenin belirtilen eksikliği ya da boşluğu dolduracağı söylenebilir.

- b. İkinci soru: Acaba, askerlerin moralinin yüksek oluşunda din ve maneviyatın oynadığı rol, genel bir olay mıdır, yoksa İslam dünyasına ve Malazgirt Savaşı'na özgü bir durum mudur?

Öncelikle din ve inançların, savaş sırasında (ister savunma savaşı olsun, ister taarruz) askerlerin zafer ve başarı elde etmesi yönünde, onların ruhsal ve bedensel yönlerini önemli derecede etkileyen motivasyon araçlarından olduğu, psikoloji ilminde de kabul edilmiş ve bu durum tarih sahnesinde defalarca kanıtlanmıştır³. İkinci olarak ruhsal yapının ve tarihi tecrübelerin, sadece İslam dünyasında ve Müslümanların tarihinde var olduğunu sanmamak gerekir. Elbette manevi etkiler Müslümanların tarihi tecrübesi, Hz. Muhammed'in kâfir ve müşriklerle yaptığı savaşlar, Emevîler dönemindeki geniş fetihler, Gaznelilerin Hindistan'a birçok ordu sevk etmesi, Sultan Muhammed Hârezmşah'ın Karahitaylar ile cihad etmesi, Osmanlı sultanlarının Balkanlar'da ve Avrupa'da geniş gazvelerde bulunması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Çanakkale Savaşı gibi birçok örnekte gözlemlenebilir. Şüphesiz, bu makalenin asıl konusu ve bu açıdan araştırma konusu olan Malazgirt Savaşı'nı, bu tür savaşların en iyi örneklerinden biri olarak sayabiliriz.

- c. Üçüncü soru, Malazgirt Savaşı'nın mahiyetiyle ilgilidir. Acaba bu savaş tamamen askerî-siyasî, ya da millî ve etnik (kavmî) bir olay mıydı, yoksa dinî ve itikadî bir mahiyeti mi vardı?

ler. Mikhael gibi tarihçiler de Ermenilerin Bizans ordusundan kaçmasının Romanos Diogenes'in yenilmesinde ve Alparslan'ın zafer elde etmesinde en önemli faktör olduğu sonucuna varmıştır (Bu konularla ilgili daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt", *İA*, VII, 242-248; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2012, s. 180-184).

³ Sun Tzu, Clausewitz, Napolyon, General Feld Marchall ve Montgomery gibi savaş uzmanlarına göre mücadelede manevî kuvvetler maddî güçlerden daha önemlidir. Ülkelerin tarih boyunca yaptıkları birçok savaş da bize askerlerin savaşı kazanmasında maneviyatın çok büyük bir rolü olduğunu göstermiştir. Bunun ne kadar önemli olduğunu Napolyon: "*Eğer savaşı dört bölüme ayırırsak, bunun dörtte biri silahlar, teçizat ve mühimmat; dörtte üçü ise savaşçıların motivasyonudur*", Sun Tzu, "*Motivasyon eksiliği olan millet savaşı daha başlamadan kaybetmiştir. Yüce bir maneviyata sahip olan ve ilahi inançlara iman eden, imanından istifade eden ve ülküsüne sonuna kadar inanan bir millet, meydanda zaferi elde edeceğini bilir*" demektedir.

İlk bakışta Malazgirt Savaşı, Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu ve Sultan Alparslan ile Romanos Diogenes arasında gerçekleşmiş gibi görünse de birincil kaynaklarda yer alan bulgulara göre tam anlamıyla bir tarafta Hıristiyan dünyasıyla Bizans'ın, diğer tarafta ise İslam dünyasının yer aldığı bir savaştır. Konuya daha ayrıntılı ve derinlemesine baktığımızda, Alparslan ve Abbasî Halifesi ile Bizans İmparatoru arasındaki tartışma ve yazışmaları incelendiğinde ve yine iki taraf arasındaki savaştan önce övünç şiirlerinin okunması, dini merasimlerin özellikle de dua ve niyaz merasimlerinin yapılması, Âdil Tanrı'dan kendi ordularının zaferi için istekte bulunmaları yahut Bağdat'ta ve İslâm dünyasının her tarafında elde edilen zafer dolayısıyla sevinç ve şükür merasimlerinin tertip edilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu savaşın kavmî, millî hatta siyasî olmaktan ziyade dinî ve dünyevî her açıdan birbirine muhalif olan İslâm ve Hıristiyan dünyası gibi iki büyük güç arasında olduğu söylenebilir.

- d. Dördüncü soru, Bizans İmparatoru'nun böylesi önemli bir savaşa yönelmesindeki hareket noktaları ve hedefleri hakkındadır. Romanos niçin en büyük tarihi karşılaşmasını İslâm alemine karşı yapmıştı? Hangi sâiklerle hareket ediyordu ve hangi hedeflerin peşindeydi? Aldığı kararlar ve attığı adımlar nerede son buldu?

Esasen bu soruyu cevaplamak için biraz geriye dönüp Malazgirt Savaşı öncesi Selçukluların ve Bizans'ın durumuna kısaca bakmamız gerekir. Selçuklular, 1040'ta Dandanakan Savaşı'yla yavaş yavaş güçlenerek Mısır'daki Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldırmayı planladılar⁴. Mısır'a hareket etmeden önce Doğu Anadolu'nun bir kısmını da ele geçirmişlerdi. Diğer tarafta, sarayda birtakım olumsuzluklardan sonra yeni bir soluk ile dünya çapında bir ün kazanmak arzusunda olan IV. Romanos Diogenes yeni imparator olmuştu. O, Selçukluların ve Türkmenlerin Doğu Anadolu'ya saldırdığı ve oraları fethettiği haberlerini duyunca sadece onların günden güne artan gücünün önüne geçmek değil, daha da ileri giderek, İslam ülkelerini işgal etmek niyetindeydi. Bu amaçla o döneme kadar görülmemiş çapta büyük bir ordu hazırlayıp doğu bölgesine yöneldi⁵. Bu

⁴ Cahen birçok delile dayanarak, Alparslan'ın o dönemde asıl arzu ve hedefinin Bizans'ı değil Mısır'ı ele geçirmek olduğunu, Doğu Anadolu saldırılarını da Bizans topraklarına karşı değil Mısır Fâtimilerine karşı gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (a.g.m., s. 85).

⁵ Turan, s. 176-177.

ordu Rum, Fransız, Rus, Peçenek, Gürcü, Hazar, Abhaz, Ermeni gibi farklı millet ve kavimlerden oluşan bir orduydü⁶. İmparator Romanos, 13 Mart 1071 tarihinde doğuya doğru hareket etti⁷. Bazı kaynakların naklettiğine göre, İmparator İstanbul'dan hareket etmeden önce Ayasofya Kilisesi'ne gitmiş, görkemli bir dinî törene katılmış, som altından yapılmış büyük haçı ziyaret edip ondan istimdadda bulunmuş ve öyle yola koyulmuştur⁸. Romanos, Eskişehir'den geçtikten sonra Kızılırmak'ı takip ederek Sivas'a ulaşmış, oradan da Erzurum'a devam etmiştir⁹. Mısır'a ve Fâtımîlere doğru harekete geçmiş olan Alparslan, Romanos Diogenes'in bölgeye geldiği haberini alınca seferini yarıda kesip Anadolu'ya geri dönmüştür¹⁰. Bizans İmparatorunun elçisi, Alparslan Halep'teyken yanına gelmiş, Romanos'un güçlü ordusundan söz ettikten sonra, Malazgirt ve Ahlat'ı Menbic'e karşılık olarak geri almak istediğini belirtmiştir¹¹; fakat Sultan Alparslan bu talebi geri çevirmiştir. Öte yandan Alparslan ve halife 17 Ağustos 1071'de yani Malazgirt Savaşı'ndan birkaç gün önce İbnü'l-Muhallebân ve Emîr Savtekin başkanlığında bir heyeti Bizans İmparatoruna barış teklifinde bulunmak üzere gönderdi¹². Muhtemelen bazı kumandanlarının Alparslan'ın kendi ordusunun gücünden korktuğuna dair sözlerinden etkilenen Romanos, gelen heyeti aşağılamak için, “İşfahan mı, yoksa Hemedan mı iyidir? Hemedan'ın şiddetli soğuğu olduğu bana söylendi. Biz İşfahan'da kışlarız, binitlerimiz de Hemedan'da”¹³ diyerek barış teklifini şiddetle reddetti ve

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, çev. Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008, VIII, 256; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*, thk. Halil Mansur, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 177; Bündârî, *Zübdetü'n-nusrâ ve nuhbetü'l-usrâ*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1943, s. 37; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1943, s. 33.

⁷ Turan, s. 177.

⁸ Sibte İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Süheyl Zekkar, Dârü'l-Fîkr, Beyrut 1995, s. 151-152. Krş. Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971, s. 57.

⁹ Turan, s. 177.

¹⁰ Kaynakların çoğu Alparslan'ın Romanos Diogenes'in bölgeye geldiği haberini Halep'teyken aldığını belirtir; fakat İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Adîm ve İbnü'l-İbrî, Alparslan'ın o haberi Azerbaycan'dayken aldığını söylemektedirler (*el-Kâmil*, VIII, s. 256. Azerbaycan'ın Hoy şehri; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 176; İbnü'l-İbrî, *Tarih-i Muhtasar'üd-Düvel*, thk. el-Eb Antuan Salihani Yesui, Dârü'ş-Şark, Beyrut 1992 s. 185, Azerbaycan'ın Honc şehri).

¹¹ Cahen, s. 88.

¹² Cahen, s. 92.

¹³ İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Amid*, yay. B. A. Avad, Kahire 1959, s. 189.

gururla şöyle dedi: “*Rey’de (Selçukluların başkentinde) bu teklifinize cevap veririm*”¹⁴ Heyet başkanı İbnü’l-Muhallebân da Romanos Diogenes’e; “*Binitle-riniz gerçekten Hemedan’da kışlayabilir, fakat sizi bilmem*” diye, saygılı ama zekice bir karşılık vererek yanından ayrıldı¹⁵. Müzakere yolunun kapanması üzerine savaş kesinlik kazandı. Her iki taraf çarşamba gününden cuma gününe kadar savaş hazırlıklarında bulundu ve cuma günü savaş başladı. İslâmî ve İslâmî olmayan birçok kaynağa göre Bizans, sayı ve teçhizat bakımından Selçuklu ordusundan çok daha iyi şartlara sahipti. Sayı bakımından Selçuklu ordusu Bizans ordusunun beşte biri kadardı¹⁶. Teçhizat durumu ise mukayese edilemeyecek derecedeydi. Zira Selçuklu askerleri ok, yay, gürz ve kalkan gibi silahlara sahip iken Bizans ordusu, en küçük silahtan en ağır silah ve teçhizata kadar her türlü donanıma sahipti. Bu duruma rağmen cumayı cumartesiye bağlayan gece, savaş Alparslan’ın zaferi ve Bizans İmparatorunun yenilgisiyle sonuçlandı. Bu savaşın askerî teçhizatları, iki ordunun dağıtım sistemi, iki ordunun asker sayısı, savaşta kullanılan taktikler ve başka birçok ayrıntı bu makalenin çerçevesi dışındadır. Zaten bu konular ayrıntısıyla birincil kaynaklarda ve günümüz araştırmalarında da yer almaktadır. Söylenenleri tekrardan kaçınıp doğrudan asıl konuya dönerek savaştaki dinî ve manevî boyut konusuna girelim.

¹⁴ Bündârî, s. 39.

¹⁵ İbnü’l-Muhalleban ve İmparator arasında gerçekleşen diyalog kaynakların çoğunda küçük farklarla yer almıştır. Özellikle İbnü’l-Ezrak bu olayı ayrıntısıyla nakletmiştir (s. 189).

¹⁶ İslâmî ve İslâm dışı kaynaklar Bizans askerlerinin sayısını 200.000 ile 1.000.000 arasında yazmışlardır. Her ne kadar bir milyon Bizans askerinin bu savaşta yer alması mübalağalı görünse de Bizans askerlerinin Selçuklu askerlerinden oldukça fazla olduğunda şüphe yoktur. İbnü’l-Kalânîsi ve Râvendî Bizans askerlerinin sayısını 600.000; Sibt İbnü’l-Cevzî 400.000; İbnü’l Ezrak, Mirhand ve Bündârî 300.000; İbnü’l-Esîr ve İbnü’l-Adîm 200.000; Aksarâyî 50.000 ve Hüseyî 300.000’den fazla ve İbnü’l İbrî ise 100.000 olarak nakletmiştir. Alparslan’ın askerlerinin sayısını, İbnü’l Cevzî 20.000; Sibt İbnü’l-Cevzî, Bündârî, İbnü’l-Esîr ve İbnü’l-İbrî 15.000; Râvendî ve Aksarâyî 12.000 olarak belirtmişlerdir. İbnü’l Kalânîsi Alparslan’ın asker sayısının 400.000 olduğunu söylemiştir. Bu da oldukça abartılı bir rakamdır. İbnü’l-Adîm birbirinden farklı bir çok rakam zikretmiştir. Örneğin; *Buğyetü’l-Taleb* kitabının bir yerinde Türk ordusunun 600.000 askerden oluştuğunu söylerken başka bir yerinde Bizans ordusunun 600.000 kişiden Alparslan’ın ordusunun ise 400.000 kişiden oluştuğunu söylemiştir. Yine aynı kitabın başka bir yerinde Bizans askerlerini 200.000, Alparslan’ın ordusunu ise 15.000 kişi olarak yazmıştır. *Zübdetü’l-Haleb*’te Bizans askerlerinin sayısını bir yerde 300.000, başka yerde 200.000, Alparslan’ın ordusunun sayısını ise 15.000 olarak vermektedir.

A. MALAZGİRT SAVAŞI'NDA SULTAN ALPARSLAN-ABBASİ HALİFESİ İLİŞKİLERİ

1. Halifenin Malazgirt Meydan Muharebesi'ndeki Belirgin Etkisi, Rolü ve Konumu

Abbasî halifesinin, Malazgirt Savaşı'nın her aşamasında niçin aktif olarak yer aldığı ve bir an bile olsa bu tehlikeli işten geri kalmadığı sorusu her araştırmacının ilgisini çekmiştir. İslâmî kaynaklara bakıldığında; Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın, herkesten daha iyi ve daha doğru bir şekilde Bizans tehlikesinin farkına vardığı anlaşılıyor. İbnü'l-Cevzî ve bazı tarihçilerin naklettiğine göre; Romanos, İslâm'ı ve Müslümanları yok etmek için hareket etmiş¹⁷ ve Abbasî halifesinin yerine Bizans'ın dini ve mezhebi inancına uygun bir din adamı getirmediği, mescitleri yıkıp yerine kiliseler inşa etmediği ve İslam ülkelerini kendi ülkesine katmadığı başkente dönmeyeceğine dair yemin etmişti¹⁸. Bazı kaynakların naklettiğine göre Romanos, Rey şehrine girdiğinde, başka bazı kaynaklara göre ise daha öncesinde, bazı İslam ülkelerini ilk olarak da Mısır, Şam, Horasan, Rey ve Irak şehirlerini kumandanları arasında bölüştürecekti¹⁹. Bu söz üzerine kumandanları da “*Rey'de kışlar, Irak'ta yazı geçirip dönüşte de Suriye ülkesini alırız*²⁰” dediler. Abbasî halifesinin bütün bunları derinlemesine idrak ettiği inkar edilemez bir gerçektir. Bunun için, halife bizzat savaş meydanında olmamasına rağmen, hiçbir zaman pasif ve etkisiz kalmamıştır. Aksine savaşın başından sonuna kadar varlığını etkili bir şekilde hissettirmiştir. Savaş başlamadan önce Bizans imparatoruna halifenin elçisi Sultan Alparslan'ın elçisi olarak Emîr Savtegin ile birlikte gönderilmiş, bu elçi müzâkere ve barış için çabalamış ve savaşı bir çözüm yolu için sultana yardımcı olmaya çalışmıştır. Barış teklifi Bizans imparatoru tarafından reddedildiğinde de halife pasif kalmamış, aksine İslam âlemindeki yeri ve konumundan faydalanarak Alparslan'ın askerlerinin yani İslam ordusunun ruhî ve manevî yönünü güçlendirmek için İslam dünyasındaki bütün Müslümanlara minberlerde

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, IX, 491.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 149; Hüseyinî, s. 33. İslâm dışı bazı kaynaklar (Bizans, Hıristiyan, Ermeni vs.) da onun amaç ve hedeflerini doğrulamaktadır (Turan, s. 177).

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, IX, 491; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 148. Krş. Köymen, III, 29.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, IX, 491; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 149.

ve mescitlerde Alparslan'ın ordusunun (İslam ordusunun) kâfir bir orduya karşı muzaffer olması yönünde duada bulunmalarını talep eden bir mesaj yollamıştır. Hatta bazı kaynakların halifenin hazırlattığı ve Muslâya-oğlu Ebû Said tarafından kaleme alındığını söylediği bu dua, camilerde, minberlerde hatipler tarafından okunması için bütün İslam ülkelerine yollandı²¹. Alparslan'ın askerlerinin manevi desteğinde çok önemli bir role sahip ve bu makalenin konusuyla da doğrudan alakalı olduğundan, dua metninin tamamına burada yer veriyoruz: *“Allah'ım! İslâm sancağını yükselt ve İslâm'a yardım et! Şirkin başını ezmek ve kökünü kazımak suretiyle onu mahvet! Sana itaat için canlarını feda edip kanlarını, sana tâbi olma hususunda akıtan senin yolunun mücahidlerini, onları kuvvetlendirerek, yurtlarını güvenlik ve zaferle dolduran yardımlarından mahrum etme! Mü'minlerin emirinin burhanı olan Şehinşahü'l-a'zam'ın (Alparslan) senden dilediği yardımı esirgeme ki, o, bu sayede hükümünü yürütür, şanını yayılır kulsın ve zamanın güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce tutabilmek için onu, lütfkâr ve her zaman tesirini gösteren desteğinden mahrum etme! Onun kâfirlerin karşısındaki bugünkü günü, yarınına da yetsin. Ordusunu meleklerle destekle, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır! Çünkü o, senin ulu rızan için rahatını terk etti. Malı ve canı ile senin emirlerine uymak amacıyla senin yoluna düştü. Çünkü sen, “Ey, iman edenler! Can yakıcı bir azaptan kurtaracak kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah'a ve Peygamberi'ne inanıyorsanız. Onun yolunda canınızla ve malınızla savaşırsınız”²² diyorsun. Senin söziün gerçektir. Allah'ım! O nasıl senin çağrına uyup, şeriatının korunmasında gevşeklik göstermeden emrine icabet etmiş ve düşmanlarına bizzat karşı koyarak, dinine hizmet için geceyi gündüze katmışsa, sen de ona zafer kısmet eyle, dileklerinde ona yardımcı ol, kaza ve kaderini onun için iyi tecelli ettir! Onu öyle bir koruyucu ile kuşat ki, düşmanların her türlü kinlerini defetsin ve lütfunla bu koruyucu onu, en sağlam ellerle muhafaza etsin. Yapmak istediği her işi, ona kolay kıl. Tâ ki onun (düşmana olan) kutsal hareketi zaferden ışık alsın ve şirk zümresinin, hak yollarını görmeyip sapıklıkta gözleri yumulsun. Ey Müslümanlar, doğru bir niyet, dürüst bir azim ve Allah'tan korkan temiz kalblerle ve ihlâs bahçesinden kısmet alan inançlarla onun için Allah'a yalvarıp*

²¹ Hüseyinî, s. 33.

²² Kur'ân-ı Kerîm, 61/10.

yakarınız! Çünkü eksiklerden beri olan yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey Muhammed! Onlara dualarınız olmasa Rabbim size niçin değer versin de”²³. Onun, güçlü, kuvvetli olarak düşmanlarını mahvetmesi, sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine erdirmesi ve amacına nâil olması hususunda Allah'a dua ve niyazda bulununuz! Allah'ım, onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve şirki, onun önünde boyun eğdir!²⁴”

2. Sultan Alparslan ile Abbasî Halifesinin İşbirliği ve İletişimi

Alparslan'ın Abbasî halifesiyle karşılıklı güven ve saygı temeline dayalı ilişkisinin Malazgirt Savaşı'nın başından sonuna kadar savaş boyunca çok önemli bir rolü olduğu görülüyor. Bu ilişkinin askerlerin maneviyatının yükselmesinde ve artmasında oldukça büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü askerlerin, kumandanlarının ve içerisinde yer aldıkları ordularının dinî meşruiyeti ile ilgili herhangi bir tereddütleri yoktu. Zihinleri zafer elde etmekten başka hiçbir şeyle meşgul değildi. İslam dünyasında, ordunun meşruiyeti meselesi, savaşa katılıp katılmaması yönünde her zaman sultanların ve askerlerin zihinlerini meşgul eden çok önemli konulardan biri olmuştur²⁵. Bu başka bir araştırmanın konusudur ve burada bundan bahsetmeyeceğiz. Malazgirt Savaşı boyunca Alparslan ile halifenin yakınlığını, kaynakların naklettiği birkaç olaya dayanarak şöyle açıklayabiliriz: Tarihî kaynaklara göre Alparslan, her mühim olayda halifeyi hemen haberdar ediyordu. Örneğin, Malazgirt Savaşı'nın başlamasından birkaç gün önce, Alparslan'ın Emîr Sanduk komutasındaki öncü birlikleri, bir Rus ya da Ermeni General Basilakes (Vasilius) komutasındaki Bizans ordusuyla çarpışmış ve Bizans ordusu yenilip komutanları esir düşmüştü. Bu savaşta ele geçirilen ganimetler ki bunların içinde büyük bir haç da vardı, Alparslan'a gönderildi. Alparslan da elindeki haçı Dâru'l-İslam'daki (Bağdat) Abbasî halifesine zafer nişanesi olarak ulaştırmak üzere Hemedan'da bulunan vezir Nizâmülmülk'e gönderdi²⁶ veya Sibte İbnü'l-Cevzî'nin ve başka bazı

²³ Kur'ân-ı Kerîm, 25/77.

²⁴ Hüseyinî, s. 33-34; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 29-31.

²⁵ Mesela bu konuda Yakub Leys Saffârî'nin savaşlarını ve birliklerinin kendi hakimiyetinin halife tarafından tanınmadığını öğrenmesi yönündeki endişelerini örnek verebiliriz.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, IX, 487-488; Sibte İbnü'l-Cevzî, s. 148; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 177-178; İbnü'l-Esîr, VIII, 257; Bündârî, s. 38.

kaynakların aktardığına göre, her haberi halifeye bildiren Alparslan, bu zafer haberini de imparatorun tacını ve İsa'nın çarımha gerildiği haçı (ki her ikisi de Batı Hıristiyanlarının sembolüydü) hediye olarak gönderdiği başka bazı eşyalarla beraber bir mektupla bildirdi. Bu durumdan halife de memnun oldu²⁷. Alparslan, savaş öncesinde Romanos'la yaptığı barış görüşmeleri esnasında, Abbasî halifesinin iki taraf arasında arabulucu unvanıyla yer almasını önermekle²⁸, halifenin konumunu İslam dünyasında belirginleştirmek istiyordu. Hatta o, Romanos'u esir aldıktan sonra imparatora söylediği “*Ben halife karşısında en küçük hükümdarlardan biri gibiyim*”²⁹ sözüyle halifenin Selçuklu sultanı katındaki değerine dikkat çekmek istemiş olmalıdır. Öte yandan halife de Alparslan'ı himaye etmekten ve ona destek olmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Hüseyin'nin naklettiğine göre Abbasî halifesi, Alparslan'a yolladığı bir mektupta ona ve ordusuna manevî desteğinin savaş bitiminde de devam edeceğini belirtmiştir. O, Alparslan'ın fetih ve zaferini tebrik etmiş ve sultana “*Efendi evlat, Allah'ın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlat, en büyük sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, dinin ışığı, Müslümanların yardımcısı, İmam (halife)'ın yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı, İslam ülkelerinin sultanı, emirü'l-mü'minin'in (Allah onun mevkiini korusun ve hayırlarını çoğaltsın) burhanı*” unvanları ile hitap etmişti³⁰. Yine halife, İslam ordusunun zaferi üzerine Bağdat'ta şükür ve mutluluğu ifade için görkemli bir merasimin tertip edilmesini emretmiştir³¹.

B. ALPARSLAN, ŞEYHLER VE İLİM ADAMLARI, MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ

Bazı İslamî kaynaklara baktığımızda; Malazgirt Savaşı'nda, Alparslan'ın ordusunda şeyhlerden ve ilim adamlarından oluşan en az iki grubun var olduğunu görüyoruz. Birinci grup müneccimlerden, ikinci grup ise şeyhlerden

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 152; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*, yay. Salahüddin el-Müneccid, Kahire 1961, VI, 396; Mirhand, *Ravzatü's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, Müessesesi-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, Tahran 1339hş, IV, 269.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 148.

²⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 151.

³⁰ Hüseyinî, s. 37.

³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 152; İbnü'd-Devâdârî, VI, 396; İbnü'l-Cevzî, IX, 491.

ve ilim adamlarından oluşuyordu. Aslında, müneccimlerin genellikle saraylarda, padişahların savaşlarında bulunma sebepleri az çok bellidir. Çünkü hükümdarların çoğu, nücüm ilminin iyi ve kötü günleri tayin ettiğine, savaş başarılarını ya da başarısızlıklarını öngördüğüne ve bunlar gibi konulara şüpheşiz inanıyorlardı. Bu sebepten, müneccimler padişahların yanında yüksek mevkilerde bulunan, izzet ve ihtirama layık görülen gruptan biriydi. Savaşın başlaması ya da bitmesi kararı hususunda onların sözleri, sarayda bulunan diğer gruplara nazaran daha makbuldü. Dikkati çeken soru şudur: Din âlimlerinin oluşturduğu bu grup, savaşlarda ne gibi bir rol üstleniyordu? Her hâlükârda Aksarayî'nin naklettiğine göre Alparslan, Malazgirt Savaşı başlamadan önce bahsi geçen iki grupla da istişare etti ve sonunda şeyhlerle ilim adamlarının fikir ve görüşlerini müneccimlere tercih etti: “*Sultan bu sırada müneccimlerle istişare etti. Müneccimler, yıldızların birleşme ve tesirleri hakkında ittifak edip savaş için müsait vaktin gelmesi için beklenmesi fikrini ileri sürdüler. Bu arada sultan, ilim adamları ve şeyhlerle istişare ettikten sonra onlara istihareye yatmalarını emretti. İlim adamları “Bugün Cuma’dır, batıda ve doğudaki minberlerde İslam askeri için dua edilmektedir. Müslümanlar için fırsat olan böyle bir gün ve zamanı ganimet saymak gerekir” dediler. Alparslan yaratılışındaki temiz imandan dolayı müneccimlerin sözlerine ehemmiyet vermeyip ilim adamları ile takva sahiplerinin görüş ve düşüncelerine uyararak derhal küffar ordusuna saldırdı*”³². Niçin Alparslan, müneccimlerin sözünü değil de ilim adamlarının ve şeyhlerin sözlerini tercih etti? Burada çok ince bir nokta vardır. Çünkü Alparslan açısından bu savaş, mahiyet olarak diğer savaşlardan farklıydı. Bize göre, Alparslan’ın Malazgirt Savaşı’ndaki kilit faaliyetlerinden biri bu savaşı manevî yönden güçlendirmesiydi. Bundan dolayı akıllıca ve zekice davranarak; âlimlerin tavsiyesiyle cuma gününü seçti. “*Bugün Müslümanların günüdür. Müslümanlar batıda ve doğuda dua etmektedirler*”³³. İslam’ın ilk dönemlerindeki fetihlerde, dinî bir gelenek olmasına ve din adamlarının sözlerine dayanarak yaptığı bu seçim, savaşın kaderini belirlemede temel etkidir. Alparslan’ın din âlimlerinin ve bilginlerin görüşünü müneccimlere tercih etmesini bu doğrultuda anlamak gerekir³⁴; fakat âlimlerin bu savaşta yer

³² Aksarayî, *Müsâmeretü’l-ahbâr ve müsâyeretü’l-ahyâr*, yay. Osman Turan, TTK, Ankara 1943, s. 16-17.

³³ Aksarayî, s. 17.

³⁴ Aksarayî, Alparslan’ın âlimlerin sözünü müneccimlerinkine tercih etmesini, Alparslan’ın

alması konusu, yukarıda da ayrıntısıyla işaret edildiği gibi, Malazgirt Savaşı her ne kadar ilk bakışta imparator ve sultanın karşı karşıya iki saf halinde kurulan ordular arasında cereyan etmiş gibi görünse de, daha derin bir gözle bakıldığında asıl savaşın, siyasî, askerî, kültürel, toplumsal ve dinî boyutlarıyla tamamen birbirine muhalif olan, maddî-manevî bütün güçlerini kullanan iki camia -Hıristiyan ve İslam- arasında olduğu görülür. Bu yüzden böylesi bir savaşta şeyhler ve âlimlerin, askerlerin maneviyâtını yükseltmek ve güçlendirmek adına yer almaları gayet doğaldır. Sultan Alparslan'ın imam ve fakihlerinden olan Buhâralı Ebû Nasr Muhammed bin Abdülmelik³⁵ ve yine sultanın danışmanı ve imâmı olan Ebu'l-Fazl Kirmanî³⁶ gibi âlimler, sadece manevî riyasetlerini askerler için ve savaş alanında kullanmamışlar, mantıklı ve akıllıca görüşleriyle de Alparslan'ın yolunda ve kararlarında devamlı ve kalıcı olmasına yardımcı olmuşlardır. İbnü'l-Esîr'e ve diğer bazı İslamî kaynaklara göre Bizans İmparatoru, Alparslan'ın savaşın yapılmaması yönündeki teklifini kibirle verdiği bir cevapla reddedip müzakerenin Rey şehrinde olacağını³⁷ söylemesi üzerine Alparslan oldukça huzursuz olunca, onu teskin edip ona güç veren, sultana cuma hutbesinde düşmana saldırı emri vermesini ve ordusunun başarısı için dua istemesini öneren de Ebû Nasr el-Buharî'dir³⁸. Bazı kaynaklara veya araştırmacılara göre Ebû Nasr el-Buharî müjdeyi önceden şöyle haber vermiştir: “Allah'ın bu savaşta vaadini yerine getirip sizi zafere ulaştıracağına

ihsanına ve temiz huyuna, ilim ve takva ehline olan bağlılığına yoruyor (s. 17).

³⁵ İbnü'l-Esîr, VIII, 257.

³⁶ Aksarâyî, s. 17.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; İbnü'l-Esîr, VIII, 257; Bündârî, s. 39; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 31; *Zübdetü'l-Haleb*, s. 178; Hüseyinî, s. 34. Bu konuda Yınanç şöyle demektedir: “Bazı tarihçiler; Bizans imparatorunun, halifenin ve Alparslan'ın barış teklifini reddetmesinin sebebinin Romanos Diogenes'in, bazı kumandanlarının Alparslan'ın korktuğu için barış teklifinde bulunduğu yönündeki telkinleri sonucu olduğunu söylemişlerdir. Fakat birçok Bizanslı tarihçi Alparslan'ın barış teklifinde bulunma sebebinin korkudan değil aksine insani sâiklerden dolayı olduğunu kabul etmişler ve onun, insanların kanı boş yere akmaması için barış teklifinde bulunduğunu söylemişlerdir.” Elbette Mükrimin Halil Yınanç da ikinci grubun görüşünü kabul etmektedir (Mükrimin Halil Yınanç, “Malazgird'e Doğru”, *Ülkü Mecmuası*, yeni seri sayı 24 (Ankara 1942), s. 5).

³⁸ İbnü'l-Esîr, VIII, 257; Hüseyinî, s. 34; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 178; Bündârî, s. 39; Reşîdüddîn, *Câmiü't-tevârih*, yay. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1960, II, 34; Reşîdüddîn, cuma günü savaşılması yönünde öneride bulunan kişinin Alparslan'ın kumandanlarından olan Melik Muhammed Danişmend olduğunu söylemiştir (II, 34).

eminim” diyerek Alparslan ve askerlerinin maneviyatını yükseltmekte önemli bir rol oynamıştır³⁹.

C. ALPARSLAN, ORDULAR, ROMANOS DİOGENES

1. Alparslan’ın Dindar Şahsiyeti ve Malazgirt Meydan Muharebesi

Kumandanlık genellikle, eşit olmayan şartlarda gerçekleşen savaş koşullarında, yenilgi ya da zaferin en önemli faktörlerinden sayılır. Kaynaklara göre Alparslan’ın Malazgirt Savaşı’nda başkomutan sıfatıyla sarf ettiği dinî ve manevî sözleri ile davranışları askerlerin maneviyatının yükselmesinde ve korunmasında ve hamasi duygularının oluşmasında derin etkiler bırakmış ve düşman karşısına cesaretle çıkmalarını sağlamıştır. Alparslan’ın dindar şahsiyeti, tüm boyutlarıyla Malazgirt Savaşı’nda, savaşın öncesinde ve sonrasında sergilediği insanî, ahlakî söz ve davranışlarında ortaya çıkmıştır. Maalesef bu husus, çok az sayıda araştırmacı ve tarihçi tarafından değerlendirilmiştir.

Elbette bu konuya girerken şu sorunun cevaplanması gerekir: Acaba Alparslan’ın Malazgirt Savaşı boyunca sergilediği söz ve davranışları, sadakat ve halis niyet üzere miydi; yoksa gösteriş ve aldatmacadan mı ibaretti? Başka bir deyişle acaba onun söz ve davranışları, cihat, şehadet, ahiret gibi kavramları kullanarak hâkimiyetini devam ettirmenin ve siyâsî çıkar elde etmenin bir aracı mıydı? Ya da gerçekten Allah’a ve ahirete olan sağlam inancının sonucu muydu?

Bu soruya cevap olarak, eğer bütün toplumlarda imanlı insanların nazarında dini savaşlarda yenilmek ya da zafer elde etmenin her ikisi de istenen ve saadete götüren sonuçlar olduğunu kabul edersek ve Alparslan’ın “*Ben kendimi Allah’a adadım, benim için şehitlik de, muzaffer olmak da bir mutluluktur*”⁴⁰ veya “*Ben bu savaşta Allah rızası için savaşanlar gibi sabredek ve kendilerini tehlikeye atanlar gibi savaşacağım*”⁴¹ sözlerini de delil olarak kabul edersek, o zaman Alparslan’ın söz ve davranışlarının mümin birinin sadık ve samimi bir inancı sonucu olduğuna dair bir tereddüt kalmaz. Bunlara ek

³⁹ İbnü’l-Esîr, VIII, 257; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, s. 178. Krş. Turan, s. 181.

⁴⁰ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, s. 177.

⁴¹ İbnü’l-Cevzî, IX, 487; İbnü’l-Esîr, VIII, 256; Sibt İbnü’l-Cevzî, s. 147; İbnü’d-Devâdârî, VI, 392.

olarak, eğer Alparslan'ın niyeti samimi olmasaydı ya da bunları gösteriş için yapsaydı, o da birçok hükümdar gibi tehlikeden uzak bir şekilde orduya kumandanlık yapıp, canını tehlikeye atmaması gerekmez miydi? Bazı kaynaklara göre Alparslan bembeyaz bir elbise giyerek, “eğer şehid olursam bu beyaz elbise kefenim olsun”⁴² diye ilan etmiş, savaş başladığında ok ve yayını bırakıp kılıç ve gürzünü almıştır⁴³. Bazı kaynaklara göre ise, savaşın en kızıştığı anda Ay-Tegin adlı bir kumandanı ona yaklaşarak şöyle demiştir: “Sultanın, Müslümanlara merhametli olması gerekir. Eşi olmayan kıymetli varlığını savaşa sokmamalı, ölüm tehlikesine atmamalı, rahatı savaş meydanına tercih etmelidir”. Bunun üzerine sultan “Bu zalim kavme karşı zafer kazanılınca rahatlık olacaktır, Müslümanların huzur ve refah içinde olmaları için, çekilmesi gereken bu güçlük ve zahmeti, biz huzur ve rahatlık sayarız” dedi. Sultan buna benzer daha bazı sözler söyledi. Ay-Tegin'i savaştan teşvik ettiği gibi, kendisi de arka arkaya hamlelerde bulundu”⁴⁴. Acaba bütün bunlar onun savaşta, sözlerinin, sadakatının ve samimiyetinin ciddi olduğunu göstermez mi? Kaynaklardaki bazı karineler Alparslan'ın savaş sırasında, hatta başlangıçtan yani Bizans İmparatoru'nun Doğu Anadolu'ya ulaştığı haberini aldığı andan itibaren gösterdiği muazzam azmini şehadet derecesine kadar vardirmiştir. Bazı kaynakların naklettiğine göre, Alparslan perişan ve az sayıdaki (yaklaşık 4.000 kişi) ordusuyla Halep'e hareket etmiş ve tâbilerle Ahlat bölgesine ulaşmıştı⁴⁵. Eşini ve Nizâmülmülk'ü askerî güç toplamak üzere Hemedan'a (ya da Tebriz'e)⁴⁶ göndermeye karar vermişti, orada Nizâmülmülk ve bütün kumandanlarına hitaben “Ben bu savaşta Allah rızası için savaşanlar gibi sabredek ve kendilerini tehlikeye atanlar gibi savaşacağım, Eğer kurtulursam -Cenab-ı Hak'tan bunu bekliyorum- ne âlâ, aksi takdirde sizlere, oğlum Melikşah'ı

⁴² İbnü'l-Esîr, VIII, 257; İbnü'l-İbrî, s. 185. Mükrimin Halil Yınanç'a göre; Alparslan ve emirleri beyaz elbiseyi ya da kefeni zırhlarının üzerine giyerek İslam'ın ilk dönemlerinde peygamber ashabının yaptığı gibi aynı şekilde taklit etmişlerdir (Yınanç, a.g.m., s. 6).

⁴³ Hüseyinî, s. 34; İbnü'l-Cevzî, IX, 488; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 149; İbnü'l-Esîr, VIII, 257; İbnü'l-İbrî, s. 185.

⁴⁴ Mirhand, IV, 268.

⁴⁵ Çünkü birçok askerini ve hayvanlarını Şam'da açlıktan dolayı ya da Fırat Nehri'nden geçiş sırasında kaybetmişti (Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 147; İbnü'l-Cevzî, IX, 487).

⁴⁶ Birçok tarihçi, Nizâmü'l-mülk'ün ve Alparslan'ın eşinin Hemedan'a (İbnü'l-Cevzî, IX, 487; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 147; İbnü'l-Esîr, VIII, 256), İbnü'l-Adîm ve Büндârî ise Tebriz'e gönderildiklerini yazmıştır (Zübdet'ül- Haleb, s. 177; Büндârî, s. 37).

dinlemenizi, ona itaat etmenizi ve onu yerime geçirip hükümdar olarak tanımanızı vasiyet ediyorum"⁴⁷ diyerek sağlam imanını göstermişti. İslam tarihçilerinin de sıklıkla işaret ettiği gibi Alparslan'ın, cesaretli ve mütevazı kişiliğiyle Malazgirt Savaşı'na bizzat katılması dikkate değerdir. Hem sıradan bir asker gibi zırh giyip cesurca savaş meydanında yer alıp düşmanla savaşmış hem de mütevazı bir şekilde bembeyaz kefen gibi bir elbise giyip Allah'ın huzurunda secdeye kapanıp yakarışlarla Allah'tan yardım istemiştir. Hatta o, geçmiş sultanların genel savaş adetlerinin aksine askerlere savaşta kalıp kalmama serbestisi vermiştir. Savaş boyunca yapmış olduğu bazı münacaatlarına ve nutuklarına dikkat edelim: Savaş başlamadan önce yakarışlarla, gözyaşlarıyla namaz kılmış⁴⁸, sonra askerlerine hitap ederek şöyle demiştir: *"Yiğitlerim, beylerim, askerlerim. Yerlerde ve göklerde Allah'tan başka sultan yoktur. Emir ve kader yalnız O'na aittir. Biz ne kadar az olursak olalım, onlar (Bizanslılar) ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanların bizim için minberlerde dua ettikleri şu saatlerde düşman üstüne atılmak istiyorum. Ya muzaffer olur gayeme ulaşırim, ya şehit olarak cennete giderim. Sizlerden beni takip etmeyi tercih edenler takip etsin. ayrılmayı tercih edenler gitsinler. Burada emreden sultan ve emredilen asker yoktur. Zira bugün ben de ancak sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan bir gaziyim. Beni takip edenler ve nefislerini Allah'a adayanlardan şehid olanlar cennete, sağ kalanlar ise zafere kavuşacaklardır. Ayrılanları ise ahirette ateş ve dünyada da alçaklık beklemektedir"*⁴⁹. Bündârî de Alparslan'ın nutkunun diğer bölümünü şöyle nakletmiştir: *"Ben nefsimi Allah yoluna feda edip ecir bekleyeceğim. Eğer şehit olmak saadetine nail olursam, uçan toz yığınından teşekkül eden kabrim, yeşil kuşların havsalasındadır*⁵⁰. *Eğer, galip olursam ne bahtiyarım ki bugünüm dünümden*

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, IX, 487; İbnü'l-Esîr, VIII, 256; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 147; İbnü'd-Devâdârî, VII, 392; Hüseyinî, s. 33. Krş. Ali Sevim, s. 75. Bu hutbenin zamanı Ali Sevim tarafından cuma sabahı savaş başlamadan önce olarak belirtilir. Halbuki İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği gibi bu hutbe Malazgirt Savaşı'ndan bir kaç gün önce gerçekleşmiştir.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; İbnü'l-Esîr, VIII, 257; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 179; İbnü'l-İbrî, s. 185.

⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 148; İbnü'd-Devâdârî, VI, 393; Hüseyinî, s. 34; İbnü'l-Esîr, VIII, 257.

⁵⁰ *"Şehitler ervahi cennette yeşil kuşların havsalasındadır."* Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisine işaretler: *"Onların (şehitlerin) ruhları yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların Arş'da asılı kandilleri vardır. Cennete uçup istedikleri gibi gezip dolaşırlar, sonra geri dönüp o kandillerine konarlar"* (İbn Nehhas, *Meşâri'ü'l-eşvâk ilâ mesâri'i'l-uşşâk*, thk. İdris

hayırlı olarak geceye girmiş olurum"⁵¹ dedi. Mirhand, *Ravzau's-safâ* adlı kitabında münacaatın başka bir bölümüne, savaş esnasındaki kısmına işaret ederek İslam ordusunun olduğu yöne şiddetli bir rüzgar esip cihadlarını engelleyince Alparslan'ın şöyle dediğini rivayet eder: "*Sultan bunu haber alınca attan inerek başlığını başından çıkarıp kuşağını çözdü ve alçak gönüllükle: "Ey Allah'ım! Bu günahkar kulunu, günahlarından dolayı cezalandırma, senin salih kullarına kefil olan bu aciz kulundan merhamet ve yardımını esirgeme. Senin dinine bağlı olanlar üzerine gelen bu kavurucu yelin yönünü düşman tarafına döndür", dedi. Sultan uzun bir yakarışta bulundu ve ordunun ileri gelenleri de sultana uyararak ağlamağa başladılar, derhal bunun alameti görüldü, bu kasırga din düşmanlarının üzerine döndü*"⁵². Hüseyinî de buna ek olarak Alparslan'ın münâcaatından⁵³ řu kısmı nakletmiştir: "*Ey Allah'ım! Sana tevekkül ettim ve bu cihatla sana yaklaştım, yüzümü önünde topraklara sürüp kanımla boyadım ve gözlerimden şiddetli yağmur gibi yağ boşanıyor, boynumun iki tarafından kan akıyor. Sözlerim gerçek duygularımı ifade etmezse beni, yanımdaki yardımcılarımla ve memlûklerimi helâk et! Eğer içim dışıma uygun geliyorsa düşmanlara karşı cihadımda bana yardım et ve beni muzaffer bir sultan kıl, Güçlüklerimi kolaylaştır*"⁵⁴.

2. Alparslan ve Askerler

Buraya kadar üç önemli unsurun yani Alparslan, Abbasî halifesi ve din âlimlerinin (şeyhlerin) Malazgirt Savaşı'nda oynadığı rolün öneminden bahsedildi. Bunlarla birlikte orduda yer alan kumandanların ve onların emrindeki askerlerin konumundan ve dini inançların, onların manevî duygularını artırmasındaki rolünden de bahsetmek gerekir. Şüphesiz Malazgirt Savaşı'nda elde edilen zaferde askerlerin bedenî hazırlıklar yanında manevî ve psikolojik açıdan da oldukça iyi hazırlanmaları asıl rol oynamıştır. Esasen tarih boyunca farklı

Muhammed Ali-Muhammed Halid İstanbullu, Daru'l Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2002³, s. 727-730).

⁵¹ Bündeârî, s. 37-38. "*Bugünü dününden hayırlı olmayan kimse aldanmıştır*" mealindeki hadise işaret ediyor.

⁵² Mirhand, IV, 267.

⁵³ Hüseyinî, s. 35.

⁵⁴ Hüseyinî, s. 35. Krş. Ali Sevim, s. 75; Ali Sevim, bu duanın zamanının cuma sabahı ve savaş başlamadan önce olduğunu belirtmiştir; fakat kaynakların naklettiği bilgilerle uyuşmuyor.

toplumların savaş tecrübeleri, askerlerin Allah'a iman etmesi ve sağlam dini inançlara sahip olması, onların savaşa psikolojik olarak hazırlanmalarına ve onlarda cesaret, fedakarlık, özveri, kumandana bağlılık, özgüven, karşı koyma gücü, kararlılık gibi özelliklerin yükselmesinde etkin role sahip olduğu ispatlanmıştır. Malazgirt Savaşı'nda bütün bu göstergeleri bolca görmek mümkündür. Mesela İslâmî kaynakların çoğuna göre, Malazgirt Savaşı'nda Alparslan'ın askerleri tarafından atılan naralarda İslâmî söylem daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Anlamsız ve gelişigüzel bağırtilar yerine daha çok Tekbir getirerek ve yüksek sesle “*Allahu Ekber*” diyerek haykırıyorlardı⁵⁵. Ayrıca askerler, Alparslan'a sorgusuz sualsiz itaatlerini açıkça yüksek sesle ifade etmeleri, daha çok onların dinî inanç ve itikatlarından ileri geliyordu. Mirhand Alparslan'ın askerlerinin kendisine olan bağlılığı ve itaati ile ilgili olarak şöyle diyor: “*Sultan Alparslan Bizans imparatorunun inat ve azmini öğrenince askerlerine “Eğer biz savaşta gevşeklik edersek bir kişi bile canını kurtaramaz, soyumuz tutsak olup hayatları boyunca muzdarip olurlar. Şimdi Allah'ın iradesi hayır ve şer olarak ortaya çıkıncaya dek sabr etmekten başka yapılacak bir şey yoktur” dedi. Sultanın bu sözlerini işiten askerler “Canımızı feda ederiz, elden gelen her gayreti gösteririz” dediler*”⁵⁶. İbnü'l-Cevzî ve bazı tarihçilerin naklettiğine göre; Alparslan hitabını bitirince askerler hep bir ağızdan “*Ey sultan! Biz senin kullarınız, ne yaparsan aynısını yaparız ve sana yardım ederiz, istediğin gibi hareket et*”⁵⁷ dediler. Elbette burada hemen şunu belirtmek

55 Allahu Ekber = الله اكبر , Kelime-i Tevhid = لا اله الا الله , Muhammad resulullah = محمد رسول الله , gibi dini şiarlardan istifade ederek tek bir yürek olup aynı ahenkte yüksek bir sesle İslâm'ın ilk zamanlarındaki fetihlerde, hatta İslâm sultanlıklar ve beylikler zamanındaki savaşlarda Gazneliler, Harzemşahlar, Selçuklular vd. düşmana saldırırken tecrübe edilen tek olgu bu savaşta da Alparslan ve askerleri tarafından kullanıldı. Şüphesiz sadece tek taraflı bir etki değildi bu. Yani sadece Alparslan'ın ordusunun maneviyatını yükseltmeye yardım etmemiş aynı zamanda Bizans ordusu askerlerinin kalplerine de korku salmıştı. İbnü'd-Devâdârî'nin naklettiğine göre; Sultan öğle namazını eda ettikten sonra Rum ordusuna saldırmak için «Allahu ekberi feth-ullahi ve nasr = نصر = الله اكبر فتح الله و نصر» diye bağırılmış ve saldırmıştır. Ordusu da onu takip ederek saldırmaya başladılar (VI, 394). İbnü'l-Ezrak da bununla ilgili olarak; hücum emri geldikten sonra İslâm ordusu “yüksek tekbir sesleriyle” hücum etmeye başladılar ve Allah da onlara zaferi hediye etti (s. 190). Başka birçok kaynak da İslâm ordusunun perşembe gününden itibaren cuma günü savaş başlayana kadar aralıksız devam eden tekbir getirme olayına değinmiş, düşman üzerindeki etkisinden bahsetmişlerdir. Reşidüddîn, II, 35; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 149. Krş. Turan, s. 182.

56 Mirhand, IV, 267.

57 İbnü'l-Cevzî, IX, 488; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 148; İbnü'd-Devâdârî'nin naklettiğine göre;

gerekir: Askerlerin Alparslan'a olan bu samimi ve aşırı bağlılığı karşılıklı olmuştur. Yani onlar Alparslan'a içten bağlılıklarını vurguladıklarında o da onların ruhuna özgüven ve itimat aşlamıştır. Mirhand'ın naklettiğine göre; Bizans ordusunun donanımlı teçhizata sahip olduğu ve asker sayısının oldukça kalabalık olduğu haberini Alparslan'a bildirdiklerinde o; *“Fakat bunlardan üzüntü ve kaygı duymadı, ordusunun ileri gelenleri ile daima muzaffer olan askerlerinin gönlünü alarak “Allahın izni ile az olan, çok olana galip gelir”⁵⁸ âyet-i kerimesini okuyarak onların maneviyatını kuvvetlendirdi”⁵⁹*. Savaş başlamadan önce hamasi hitaplarında, samimi, içten dua ve yakarışlarında veya savaşın en sıcak anlarında bu tür cümleleri sarf etmiştir: *“Ben nefsimi Allah yoluna feda edeceğim”⁶⁰ veya “Ben düşmana saldırmak istiyorum ya gayeme erer, ya da şehit olarak cennete giderim, sizlerden arkamdan gelmek isteyenler gelsinler, istemeyenler ise gidebilirler”⁶¹. Veya “Ey Allah'ım! Sözlerim gerçek duygularımı ifade etmezse beni, yanımdaki yardımcıları ve memlüklerimi helâk et! Eğer içim dışıma uygun geliyorsa düşmanlara karşı cihadımda bana yardım et ve beni muzaffer bir sultan kıl!”⁶²* Askerlerin kalbinde ve ruhunda büyük bir etki oluşmuş; şevk, hırs ve mücadele ruhu onları ayakta tutmuştur.

3. Alparslan ve Romanos

Malazgirt Savaşı'nın, İslâm ve Hıristiyan tarihçilerin en fazla dikkatini çeken noktalarından biri, savaş bittikten ve Romanos yenilip esir düştükten sonra Alparslan'ın ona karşı sergilediği birçok davranış, sadece etrafındakiler için değil, imparator ve yakınları için de görülmemiş ve alışılmamış bir olaydı. Burada temel kaynaklara dayanarak bazı davranışlarına işaret edilebilir.

Geçmiş doğu ve batı toplumlarında hoş olmayan bazı adetler vardı. Yenilen ve esir düşen padişahlar oldukça kötü bir halde çeşitli şehir ve bölgelerde dolaştırılıp sonunda hakir ve bayağı işlerde çalışmaya zorlanırdı.

onlar (kumandanlar ve askerler) hep birlikte: *“Senden sonra bizim için de yaşamak değersizdir. Sen neyi yaparsan biz de onu yaparız”* dediler. VI, 392, 394.

⁵⁸ Kur'an, Bakara suresi, âyet nr. 249.

⁵⁹ Mirhand, IV, 266.

⁶⁰ Bündârî, s. 37.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, IX, 488; İbnü'd-Devâdârî, VI, 393.

⁶² Hüseyinî, s. 35.

Tam olarak da aynı zihni yapıdan dolayı Romanos, esir düştükten sonra karşı tarafın bu şekilde muamele edeceğini sandı ve Alparıslan'ın “*Olay tersine olsaydı yani ben senin eline düşseydim ne yapardın?*” sorusuna “*Fena şeyler*” cevabını verdi⁶³. Bunun üzerine Alparıslan oldukça insani bir şekilde ve Allah'ı gözeterek şöyle karşılık verdi: “*Yüce Allah'ın sana karşı bana zaferi vermesinin, beni galibiyete ve fethetme ulaştırmasının şükür ifadesi olarak senin için, benden beklenileni yapacağım*”⁶⁴. Reşidüddin'in naklettiğine göre; “*İmparatoru sultanın huzuruna getirdiklerinde, temiz ruhlu ve asil yaradılışlı olan sultan onu karşıladı, güler yüzle kabul etti, kendisi ile birlikte tahta oturttu, ona teselli ve teskin edici güzel sözler söyledi*”⁶⁵. İbnü'l-Cevzî'nin işaret ettiği gibi büyük bir olasılıkla Romanos Diogenes serbest bırakılıp İstanbul'a doğru yola çıktığında Mikail'e yukarıdaki konuya atıf olabilecek bir mektup yazıp şöyle demiş “*Ben bu hükümdarın (Alparıslan'ın) eline düşünce, bana beklemediğim şekilde iyi muamelede bulundu*”⁶⁶.

İkinci olay Aksârâyî'nin naklettiğidir. Ona göre Rum imparatorunu eli bağlı bir şekilde Alparıslan'ın yanına getirdiklerinde, orada bulunan büyük âlimlerden Kirmanlı Ebu'l-Fazl ayağa kalkıp imparatorun suratına bir tokat attı; fakat sultan bunu hoş görmeyip: “*Bu adam bugün 50 bin seçme atının başında Bizans ülkesinin hükümdarı idi. Böyle çirkin bir hareket ona nasıl yapılabilir*” dedi. Ebu'l-Fazl da: “*Ben bunu, küfrü zelil kılmak için yaptım*” diye cevap verdi. Sultan da: “*Hayır, hem 'zelil kavmin büyüğüne acıyınız' dememişler midir?*” dedi. Bu şekilde kâfir düşmana gösterdiği şefkat, onun imanının çok temiz oluşundan ileri geliyordu⁶⁷.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, IX, 489; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 150; İbnü'l-Esîr, VIII, 258; İbnü'l-İbrî, s. 185.

⁶⁴ Reşidüddin, II, 37.

⁶⁵ Reşidüddin, II, 36; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 180; *Bugyetü't-taleb*, s. 26; Mirhand da şöyle diyor: “*Sultan kendi tahtının yanına bir taht konulmasını buyurdu. İmparatoru ikram ve tazimde bulunarak oraya oturtular*” (VI, 269); Osman Turan'a göre; Alparıslan'ın Romanos'a çok iyi davranması hakkında İslâm ve Hıristiyan kaynakları tam bir ittifak halindedir. Bizans İmparatoru'nu Sultan Alparıslan'ın huzuruna getirdiklerinde Sultan Romanos Diogenes ile kucaklaşıp onu şu sözlerle teselli etmiştir: “*İmparator! Müteessir olmayınız; insanların maceraları böyledir. Size esir değil büyük bir hükümdar muamelesi yapacağım*”. Sultan onun için özel bir çadır kurup emrine hizmetliler verdi ve onu değerli, onurlu bir misafir gibi ağırladı (s. 184).

⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 154.

⁶⁷ Aksârâyî, s. 17.

Dikkate değer diğer bir konu da Bizans İmparatorunun Alparslan tarafından serbest bırakılma olayıdır. İslam tarihçilerinin çoğuna göre, sultan onu uğurlamak için bir fersahlık yere kadar geldi, veda edeceği sırada İmparator atından inmek istedi ise de Sultan ona mani oldu ve kucaklaşarak ayrıldılar⁶⁸. Şimdi Alparslan'ın menfi ve müsbet söz ve davranışlarının, düşmanı uğurlarken, karşı tarafı rencide edip küçük görme âdetinin aksine, esir düşmüş düşmana saygıyla davranmasının dinî inanç ve itikadının sonucu olduğu söylenebilir mi?

Sonuç

Yukarıda belirtilen konuların sonuçları birkaç önemli temel noktada şöyle özetlenebilir.

a. Bizans İmparatoru ile İslam dünyası arasında gerçekleşen savaşın öncesinde yapılan görüşmelere, yazışmalara, birbirlerinin aleyhine yapılan propagandalara, savaş hazırlıklarına ve bütün bu girişimlerin içeriğine baktığımızda, Malazgirt Meydan Muharebesi'nin, görüldüğünün aksine, geniş kapsamıyla, İslam ve Batı Hıristiyanlığı gibi iki kutup arasında gerçekleşen bir savaş olduğu sonucuna varılır. Her iki taraf da doğru ve derin bir kavrayışla, iki taraftan birinin kaybetmesi durumunda, kazanan tarafın bütün toprakları ele geçireceği ve bunun nihayetinde o topraklarda siyasî, dinî, toplumsal ve kültürel alanda köklü değişimlere sebep olacağını anlamıştı. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamiyet'in bu bölgede hâkimiyet kurup orada kökleşmesi, savaşın kısa ve uzun vadeli sonuçlarından sayılabilir.

b. Şüphesiz Malazgirt Savaşı'nı eşitsiz ve dengesiz bir savaş olarak telakki etmek gerekir. Bu, İslâm ve Hıristiyan (Bizans, Ermeni, Süryani vs.) kaynaklara göre, Bizans'ın fizikî/maddî (Askerlerin sayısı, savaş teçhizatı vs.) şartlar açısından üstünlüğü ile Alparslan'ın ordusunun psikolojik/manevî açıdan üstünlüğü arasındaki eşitsizliktir. Askerlerin psikolojik üstünlüğünde etkin olan en önemli unsur da onların iman ve dinî inançlarından kaynaklanan manevî unsurdur. Yani kısaca, bir savaşta moralin en yüksek seviyede tutulmasında iman ve dinî inançların oldukça güçlü bir faktör olduğu sonucu elde edilebilir. Ayrıca, askerlerin yüksek ve güçlü morale sahip olması, sayı ve teçhizat

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, IX, 491; Sibî İbnü'l-Cevzî, s. 151; İbnü'd-Devâdârî, VI, 396; İbnü'l-Esîr, VIII, 258.

bakımından üstün olan bir düşmana karşı zafer elde edilmesini sağlayan, alternatifsiz, olmazsa olmaz tek faktördür. Kur'ân-ı Kerîm'de de eşit olmayan savaşları tanımlamak ve açıklamak üzere birçok âyet yer alır. Örneğin; *“Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler”* (Enfâl/65). *“Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir”* (Enfâl/66). *“Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler”* (Bakara/249). Yukarıda yer alan ayetler iman ve sabrın, askerinin kuvvetini arttırmasında ve eşit şartlara sahip olunmayan savaşlarda, Hak cephesinde yer alanların, maneviyatı eksik olan düşmana karşı zafer elde etmesinde oynadığı rolün ve etkinin nasıl olduğundan açıkça bahsediyor.

c. Cephede (kumandanlar ve askerler) ve cephe arkasında yer alanlar (Abbasî Halifesi, âlimler, şeyhler, Müslüman halk) arasında dinî ve manevî güçlü bir uyumluluk, Malazgirt Savaşı'nın önemli ve etkili noktalarından sayılır. Bir yandan Abbasî Halifesi el-Kâim Biemrillâh, Alparslan'ın ordusunu her açıdan büyük bir destekle himaye ediyordu ve kendi emriyle İslam dünyasının minberlerinde, mescitlerinde hatipler ve Müslümanlar, İslam ordusunun zaferi için dua ediyorlardı. Öte yandan, Alparslan'ın, âlimlerin ve askerlerin niyazlarıyla Malazgirt Meydanı'nda, cuma günü İslam dünyasıyla ahenk içinde özel manevî bir hava oluşmuştu.

d. Alparslan'ın, askerleri arasında samimi bir şekilde yer alması ve cesaretle bu tehlikeli savaşın içine atılması, hamasi hitabeti, mütevazî ve içten yakarışları ordunun ruhî yükselişinde ve bunun sonucunda zaferin elde edilmesinde belirleyici bir rol oynamıştı.

Kaynakça

Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, yay. Osman Turan, TTK, Ankara 1943.

Bündârî, *Zübdetü'n-nusrâ ve nuhbetü'l-usrâ*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, İstanbul 1943.

Cahen, Claude, “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, 17 (1972), s. 85-100.

Hüseynî, *Ahbâru'd-devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK, Ankara 1943.

İbni Nehhâs, Ebû Zekeriya Ahmed b. İbrahim, *Meşâri'ü'l-eşvâk ilâ mesâri'i'l-uşşâk*, thk. İdris Muhammed Ali-Muhammed Halid İstanbuli, Daru'l Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2002³.

İbnü'd-Devadarî, *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*, yay. Salahüddin el-Müneccid, Kahire 1961.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-taleb fî târihi Haleb*, yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1976.

_____, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, thk. Halil Mansur, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Süheyl Zekkar, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, çev. Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.

İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Amid*, yay. B. A. Avad, Kahire 1959.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, *Tarih-i Muhtasar'üd-Düvel*, thk. el-Eb Antuan Salihani Yesui, Dârü'ş-Şark, Beyrut 1992.

İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed, *Târîhu Dimaşk*, thk. Süheyl Zekkar, Dâru Hassan, Dimaşk 1403.

Kafesoğlu, İbrahim, “Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sayı 98-99 (Temmuz-Ağustos 1970), s. 213-215.

_____, “Malazgirt”, *İA*, VII (1955), 242-248.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alparslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 2011.

Kur'an-ı Kerim.

Mirhand, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Havendşah b. Kemaleddin, *Ravzatü's-safâ fi sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*, Müessesesi-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, Tahran 1339hş.

Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I-II, nşr. Muhammad İkbâl, Londra 1921, Türkçe çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1957-60.

Reşîdüddîn, *Câmiü't-tevârih*, yay. Ahmet Ateş, II, TTK, Ankara 1960.

Savvidis, Aleksis G. K., “Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Bizans”, çev. Esin Ozansoy, *Tarih Dergisi*, sayı 35 (1994), s. 303-314.

Sevim, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971.

Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zemân fi târihi'l-a'yân*, Selçuklularla ilgili kısımları yay. Ali Sevim, DTCF Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Yınanç, Mükrimin Halil, “Malazgird'e Doğru”, *Ülkü Mecmuası*, yeni seri sayı 24 (Ankara 1942), s. 3-6.